

Слободан Антонић
Филозофски факултет
Београд

UDK: 316.342.2
Оригинални научни рад
Примљен: 12. 6. 2008.

РАСПРАВА О КЛАСИ У САВРЕМЕНОЈ СОЦИОЛОГИЈИ

У социологији на енглеском говорном подручју расправа о класи се водила углавном око два питања. Прво је да ли је криза марксистичке класне анализе, настала као последица слабљења класног идентитета и опадања класног понашања, истовремено и знак кризе социолошке концепције класа. Један део америчких, британских и аустралијских социолога на ово питање одговарао је потврдно. Други део је пак сматрао да се марксистичка класна анализа може заменити веберијанским појмом стратификације. Друго питање, у овој дебати, тицало се истраживачког значаја класе за социолошку анализу. Једни социолози, у овој расправи, сматрали су да је њен објашњавалачки капацитет исцрпљен. Други су, опет, тврдили да класе остају једно од најважнијих оруђа којима савремени социолог располаже. Коначно, у раду је указано и на трећи начин спасавања класне анализе. Реч је о усредсређењу на колективни идентитет и колективну акцију припадника развијених занимања (струка), као својеврсних «малих» класа или «прото-класа».

Кључне речи: класна анализа, друштвена стратификација, друштвени систем, социолошка парадигма, занимања.

Ова расправа тиче се употребљивости класе, као омиљеног оруђа социолога, у анализи савремених «потрошачких» и «постиндустријских» друштава. Одмах након Другог светског рата, с привредним опоравком и настанком државе благостања, јавила се и теза да развијено потрошачко друштво води слабљењу и нестанку класа. Уместо традиционалних класних подела настају нови потрошачки идентитети, који укључују живот у предграђу и «средњо-класни» начин живота (Paskard, 1959). Главна лозинка постаје «сада смо сви средња класа». А ако сви живе као средња класа, онда и нема класа на начин на који их је било раније. Уместо класног друштва настаје масовно друштво (Reisman, et all., 1953). А на масовно друштво се, свакако, не може примењивати класна анализа.

Као што је то истакао Роберт Низбет (Robert Alexander Nisbet, 1913-1996), у свом знаменитом саопштењу «Опадање и слом друштвених класа», изложеном на скупу Америчког социолошког друштва 1958. године:

«Појам друштвене класе је сада употребљив у историјској социологији, у упоредној или етнографској социологији, али је готово безвредан за разумевање података који се тичу богатства, моћи и друштвеног статуса у САД или у већини западних друштава уопште» (Nisbet, 1959).

Класност у западним друштвима 19. века, по Низбету, није била последица индустријског развоја, већ задржавања старих хијерархијских структура из предмодерних времена. Та друштва су по инерцији наставила да траже «сталеже» и у новим друштвеним групама. Тако је настала представа о «класама» – индустријским варијантама традиционалних сталежа. Али, са окончањем демократизације друштва, са правом гласа које добија сваки појединац – без обзира на занимање и имовину, и стара корпоративистичко-сталешка представа друштва губи смисао. Подизање животног стандарда омогућава и изједначавање у обрасцима потрошње. Тако данас у најразвијенијим друштвима класе постају анахронизам којег се сећају још само социолози. Време је да се и они тог анахронизма ослободе.

Ипак, већина социолога, нарочито оних у Европи, није желела да се лиши свог главног аналитичког оруђа. Признавалао се да се друштво убрзано мења, да се и класе мењају. Али, класе су за социологе остајале најзначајније скупине и у савременим друштвима. Но, расправа о «смрти класа» често се разгоревала и обнављала.

Однос класне анализе и социолошке парадигме

Најновији круг расправе¹ отворио је Роберт Холтон (Robert Holton), социолог из Аустралије, својим радом *Има ли класна анализа будућност? Макс Вебер и либерални изазов схватању класе као Gemeinschaft-a* (Holton, 1989). Холтон сматра да се досадашња употреба појма класе у социологији може представити преко Тенисових (Ferdinand Tönnies) појмова *Gemeinschaft* и *Gesellschaft*. Неки социолози под класом подразумевају заједницу (*Gemeinschaft*) која има интересе, свест и која дела, док је други више виде као друштво (*Gesellschaft*) које само структурира производне улоге које се касније додељују појединцима. Ако заједницу и друштво ставимо на исту дуж као њене крајеве, добићемо својеврсну *Gemeinschaft-Gesellschaft* осу на којој ћемо моћи да уочимо три кључна положаја у употреби појма класе.

Први, крајње леви положај, јесте *јако значење* класе. Он се налази на гемајншафт делу спектра, и ту је класа истовремено и израз структуралне расподеле моћи, неједнакости и експлоатације, али и израз групне свести, друштвеног обликовања и политичких покрета. Представник тог схватања је сам Маркс (Karl Marx). Класа, за такав приступ, није само пуки економски положај, већ је и нешто што стварно постоји у политици, култури, друштву опште. Пошто је класа оно само језгро друштвеног живота, класна теорија је суштински део друштвене теорије, односно социологије. Цело друштво се види као резултат деловања и сукобљавања заједница. А како је најважнија заједница класа, то социолози на њу морају да обраћају највише пажње.

Други, крајње десни положај, јесте *слабо значење* појма класа. Он се налази у гезелшафт делу спектра, а класа је ту само један од неколико образаца

¹ Један део радова који се тичу ове расправе сабран је у: Lee and Turner, 1994.

неједнаке расподеле моћи. Пример за овакав приступ је Веберов (Max Weber). Код Вебера имамо три стратификационе димензије: неједнаки приступ материјалним ресурсима (класа – *класна моћ*), неједнаки друштвени углед (статусне групе – *друштвена моћ*) и неједнаки друштвени утицај (странке – *политичка моћ*). У том смислу, класа за социологију не може имати никакав посебан онтолошко или епистемолошко привилегован положај. Осим тога, код Вебера не постоји нужна веза између друштвеног (класног) положаја и обликовања друштвене групе, као и између класног положаја и групне свести и акције. Такође, не постоји нужна веза ни између класних конфликта и светске историје. Обликовање класа јесте само контингентна могућност, не и нужност. Класа је користан инструмент за разумевање друштвеног положаја појединца, али она није главно социолошко оруђе за објашњење политичких кретања или светске историје.

Трећи, средњи положај, који подразумева *умерено јак* појам класе, налази се негде на средини *Gemeinschaft-Gesellschaft* осе. Ту је класа главна димензија друштвене неједнакости која има извесне везе са политиком и друштвеном променом. Али, та веза нити је нужна, ни директна. На овом месту осе одбацује се епистемолошки монопол јаког значења, али се одбацује и уравниловка слабог значења појма класа. По Холтону, марксисти су данас углавном напустили јаки положај, али су се концентрисали на овај средњи положај. Пример је Хирст (Hirst, 1977), који признаје да класе као такве не могу да делају и да странке нису директан експонент класне политике, али и даље тврди да страначки програми на неки начин ипак кореспондирају интересима класа.

Сам Холтон се залаже за даљу афирмацију веберовског приступа. Он сматра да је чак и средњи положај погрешан. Тврдња, која долази од присталица умерено јаког појма, да партије воде рачуна о класним интересима, претпоставља постојање некакве хомогене, органске целине која има интересе. Али, може се питати, како се ти интереси иначе обликују ако не преко партија и идеологија? И има ли свака партија и идеологија своју класу? Шта ћемо са различитим интересима унутар сфере мануелног рада – индустријским гранама, занимањима, фабрикама... Да ли су и они партијски изражени, а ако нису, зашто? Холтон одбацује романтизоване историје радничког покрета које занемарују све остале интересе до »радничког«, и указује на две нове и важне друштвене појаве које се не могу разумети са средњег положаја:

1. ширење услужних занимања и пропаст тешке индустрије, разбијање традиционалних радничких заједница (рудара, морнара, докера), ширење власништва над кућама и становима...
2. ерозија класног гласања, пропаст синдиката и смањење чланства у левим партијама, појава нових друштвених покрета.

Пошто умерена позиција ово тешко може да објасни, решење је – назад к Веберу! Веберова класна теорија је, по Холтону, боља од осталих. Она почива на тржишту, не на производним односима, чиме се избегавају многи мето-

долошки проблеми. Осим тога, Веберово поимање друштва (Gesellschaft) као слободног уговорног удружења појединаца, такође је ближе модерном сензибилитету индивидуализма и слободе. Ако погледамо мало боље, видићемо да је понашање људи на тржишту повезано са калкулативношћу, рационалношћу, личним животним шансама, али и личним избором. А управо су то главне одлике модерности. Осим тога, тржиште је супротно органским заједницама, као и традиционалистичким, идеолошким или верским вредностима, и својим деловањем ствара *друштва*, а разбија *заједнице*. Оно што по Холтону на тржишту стварно постоји јесте само класни положај, који зависи од својине и тржишних вештина, али не и никаква класа као заједница. Класни положај може да има везе са политиком или културом – и имао је у XIX веку. Али концем XX века те везе су ослабиле. Стога се може слободно рећи да, док је јаки појам класе увек био нетачан, средњи положај је имао вредност у прошлости, док данас у социолошкој анализи «ради» једино слаби појам.

Холтонова основна линија дискусије биће подржана и у раду *Јесу ли друштвене класе мртве?* (1991), који су написали двојица америчких социолога, Т. Н. Кларк и С. М. Липсет (Terry Nicholls Clark, Seymour Martin Lipset). Класе су, по њима, део *традиционалне хијерархије*, засноване на моћи, стаусу и новцу. Али, та хијерархија у модерним друштвима постепено слаби, што се може видети на три кључна друштвена поља: у политици, у економији и у породици.

Када је реч о политици, Кларк и Липсет подсећају на класично Липсетово дело *Политички човек* (Lipset, 1960), у коме је заступана концепција класног гласања. Међутим, оно што се од тада уочава јесте општи пад Алфордовог индекса класног гласања (шта је он и како се примењује види у Антонић, 2002: 77). Кларк и Липсет скрећу пажњу на чињеницу да Алфордов индекс пада за сваку земљу за коју постоје подаци. То само значи да класична оса левица-десница губи свој значај. Како се општи ниво друштвеног богатства повећава, тако људи све више брину о стилу живота и ужицима, а све мање о идеологији, политици, класној борби, светској револуцији. На делу је афирмација индивидуализма и самоостварења, као и доминација идеологије потрошње. Ово смањује класне разлике, па се људи суботом пре подне у Хај стриту (главној градској трговачкој улици) не разликују превише нити по куповној моћи ни по потрошачким циљевима. Отуда нестају разлике и у политици, и то је оно што се мора констатовати.

У економији се одвија сличан процес. Долази до разбијања хијерхијске, централизоване структуре производње, што показује податак да се 2/3 нових послова отвара у фирмама до 20 запослених. Такође, и нова радна места слабе класну доминацију на послу, па у фирмама за производњу пластичне робе трећина запослених ради у истраживачком сектору, а на тим пословима нема оног радног заповедања као у класичној фабрици. Слабији класни односи на послу комбиновани су са ширењем средње класе, што доводи до тога да

класна структура више није пирамида, већ поприма изглед дијаманта (који је најшири на средини).

Конечно, у породици је такође приметно слабљење хиерархијске структуре и друштвене улоге породице као основе класне репродукције. То је нарочито приметно од 1960-их година на овамо. Кларк и Липсет наводе да је утицај изворног породичног статуса на коначни животни статус појединца од 1962. до 1973. године пао за 28%, и још за трећину од 1972. до 1985. године. То показује све већи значај образовања за животне шансе појединаца, а образовање је у држави благостања постало далеко доступније него икада раније у људској историји.

На овакво оспоравање улоге класне анализе у социологији одговориће тројица америчких социолога, Хаут, Брукс и Манца (Mike Hout, Clem Brooks, Jeff Manza), у раду *Опстанак класа у пост-индустријском друштву* (1993). Они сматрају да евиденција поборника смрти класа почива на крајње селективним подацима и да стога не може да издржи оштрију критику. Други подаци показују несумњиви наставак постојања и друштвене важности класа. Један од тих потискиваних и прећуткиваних података, рецимо, јесте податак о изразитој неједнакости у расподели богатства, па и прихода, која постоји у САД и осталим капиталистичким друштвима. А елементарна је чињеница да онај ко има богатство може да конторлише политичаре и медије, па чак и школски систем. Својина је и даље главни извор највећих богатстава, па су савремена друштва далеко од идеала меритократије који би могао да значи слабљење утицаја класног положаја на судбину људи. Отуда класа за социолога и даље остаје:

1. кључна детерминанта материјалног интереса припадника неке структуралне групе;
2. показатељ какву друштвену промену прижељкује та структурална група;
3. показатељ животних шанси и образаца понашања припадника одређене структуралне групе.

Због промена у структури модерних друштава, проучавање класа је данас социолошки далеко сложенији посао него што је то било у Марксово доба. Али то не значи да због тога ваља одбацити сам појам класе. Да је он важан може се видети управо на оним пољима у којима Кларк и Липсет виде губљење његовог значаја.

У политици, смањење Алфордовога индекса не значи и аутоматско смањење класне структуре. То се може видети из податка да је Алфордов индекс виши у Шведској него у САД, иако је дистрибуција богатства и дохотка у САД знатно већа него у Шведској. Чак и смањење индекса за исту земљу не мора да буде показатељ слабљења класне структуре. Пре ће бити да је она остала једнако снажна као што је и раније била, али да су се појавиле нове друштвене и политичке теме које су тренутно заокупиле друштво. Из тога

што класни расцеп није више једини друштвени расцеп, не може се закључити да га више уопште нема, нити да је мање дубок него што је био до сада.

У економији, такође, стари хијерархијски односи настављају да пребивају, без обзира на извесне промене. Пораст постфордистичке тржишности није угрозио монополску доминацију великих, хијерархијски устројених компанија. Нови послови у малим фирмама, на које се позивају Кларк и Липсет, најчешће су повремене и слабије плаћени, поготово у поређењу с пословима који дају велике наднационалне компаније. Отуда се ни ту спољне промене не могу узимати за суштинске.

Коначно, када је породица у питању, она и даље остаје главни извор неједнакости и друштвене беде (поготово са ширењем појаве самохраних мајки, наспрот породица у којима су оба родитеља запослена). Можда је данас већем броју људи него икада пре отворена могућност високог образовања. Али не и образовања на сваком универзитету. А управо су елитни универзитети главни канали регрутације и самообнављања више класе. Отуда, веће могућности образовања за ниже класе не значи и нестанак класних подела у неком друштву.

Све у свему, закључују Хаут, Брукс и Манца, рађање нових извора неједнакости не значи аутоматски и смрт старих. Једнодимензионални модел класа из XIX века можда више није одговарајући. Али, нужност изградње новог, вишедимензионалног модела не значи и да је дошло до смрти класа. Задатак данашњих социолога није да одбаце класну анализу, већ да покушају да нађу одговоре на питања попут: зашто су класе постале тако комплексне, или: зашто су класе све више детерминсане политиком, а све мање саме детерминишу политику?

У дискусију ће се убрзо укључити Јан Пакулски (Jan Pakulski), својим радом *Смрт класе или марксистичке теорије класа?* (1993). По њему, појам класе пати од онога што Сартори назива појмовном растегљивошћу. Његов обухват се стално шири на рачун јасноће и одређености, па у сусрету са новим чињеницама које не иду у прилог појму, сазнајни садржај појма почиње да се празни, да слаби, да би појам и даље могао да обухвата стварност. Тако појам класе постаје истањена, велика мрежа која обухвата сасвим различите ствари, чиме класна теорија постаје теорија свега и свачега.

Осим тога, у тај појам се, по Пакулском, често уграђују различити концепти, из којих произилазе и различите консеквенце. Тако, Хаут, Брукс и Манца под класом подразумевају само апстрактни однос појединца према средствима за производњу и тржишту рада. То подразумева да класе морају постојати онолико дуго колико постоје и неједнакости у расподели економских средстава, што је вероватно прилично дуго време. Заправо, оно што сте уградили у појам, то сте и добили као последицу, али аналитички судови априори заправо мало доприносе ширељу људског сазнања.

Пакулски мисли да су Кларк и Липсет погрешили само утолико што су под класом подразумевали марксистички концепт класа. Тај концепт доиста и

јесте слабо употребљив у новој реалности. Али, веберијанска представа о класи веома је корисна и због своје ултидимензионалности и каузалног неаутоматизма одлично применљива на савремени свет. Оно што Кларк и Липсет заправо тврде јесте да марксистички концепт више није применљив, али њихова критика не може се односити и на веберијански. Класни коцепт је изгубио привилеговано, централно место социолошке анализе, али не и сваку корисност. Ако он остане основа на коју ће се надовезати потка статуса и дружних категорија, може се добити веома добра и богата социолошка тканина.

Слично мишљење изнео је и Малколм Вотерс (Malcolm Waters), у раду *Успон у стратификацијском систему: један допринос дебати о смрти класа* (1994). Ако се пође од Веберове тријаде – класа-странка-статус видеће се да се данас не ради о смрти класе већ о њеном све већем подвођењу под друге стратификацијске поретке. Док у XIX веку класа доминира као стратификацијски поредак, током XX века, најпре јача улога државе и организационих система (тј. *странка*), а онда њихова улога постепено слаби у корист културних обаразаца, заједница вредности и животних стилова (тј. у корист *статуса*). Последњих двеста година развоја индустријских нација може се представити кроз смену три соја друштава.

Класно друштво постојало је у XIX и почетком XX века; њега одликује доминација економије над осталим сферама друштва; на једној страни имамо ослобођење трговине и брзи размах индустрије, а на другој страни крајње потискивање државе и сваке друге нетржишне регулативе.

Страначко друштво преовладало је од 1920-их до 1970-их година; њега одликује доминација државне регулативе и планска или командна економија; настало је тако што је старо класно друштво, са његовим дубоким конфликтима, постајало све више аутодеструктивно и морало је бити замењено неким стабилнијим; радничка класа је, осим на синдикат, своју пажњу усмерила и на партију, и преко ње кренула у освајање државе; тако је настало својеврсно корпоративистичко друштво, сачињено од бирократије, бизниса и организованог рада повезаних истом структуром моћи; у таквом друштву настали су и нови друштвени слојеви: на врху, моћна државна бирократско-политичка елита која надзире дистрибуцију ресурса и утврђује привилегованост у потрошњи; у средини запослени у државном сектору привреде, као и на средњим управним ешалонима; коначно, на дну, поткласа, од државе зависна политичко-друштвена категорија такође привилегованог становништва.

Статусно друштво настајало је током 1980-их и све више се развија; њега одликује доминација културе као начина живота и потрошње; и оно се јавило тако што је страначко друштво државе благостања упало у дубоку кризу; старе политичке и друштвене структуре постале су само љуштура, без снаге да се ухвате у коштац са новом стварношћу; јавиле су се нове и борбене статусне групе, засноване на полу, годинама, нацији, раси, вери, начину живота и потрошње; оне оличавају не економско-социјалне заједнице, већ *замишљене* заједнице чији су симболи масмедији и интернет; штавише, доминатне статусне

групе све мање почивају на приписаном статусу (попут вере, пола, или нације), а све више на самоодабраном и стеченом стаусу (какве су интернет групе); имовина и командна моћ постају све мање значајни у односу на знање, информације, и способност задовољавања културних потреба; укратко, у току је постмодерно припитомљавање како државе, тако и економије, преко медијски интерактивног освајања политичког и економског тржишта.

Класна структура и класна акција

Много радикалнији од Пакулског и Вотерса биће Реј Пал (Ray Pahl), у свом раду *Je li цар го? Нека питања у вези адекватности социолошке теорије* (1989). Класа је као концепт, по Палу, престала да ради било какав посао у социологији, и то социолози треба јасно да кажу пре него што се појави неки малиша који ће да повиче да је цар го. Шест је разлога томе:

1. модел класна структура – класна свест – класна акција тешко да може да објасни како је дошло до тако дубоких промена савремених друштава првенствено револуцијом одозгоре; примери за то су СССР и Горбачов, Британија и Тачерка или САД и Реган;

2. модел класна структура – класна свест – класна акција тешко да може да објасни зашто он има јаче деловање код немоћних, него код моћнијих друштвених група;

3. припадници класног модела и после сто година нису у стању да постигну слагање око тачног броја друштвених класа; није ли то знак да нешто озбиљно није у реду са самим концептом?

4. уместо утврђивања стварних каузалних механизма, непрестано се нуде циркуларна објашњења по којима друштвено-економски услови производе класе, а ове пак, са своје стране, друштвено-економске услове; али то је кокошка-јаје објашњење;

5. у тржишним истраживањима, која утврђују шта људи раде са својим новцем, показало се да класа као варијабла не функционише; то је такође озбиљан знак да нешто није у реду;

6. постоји опште слагање, чак и присталица класног концепта, да је дошло до слабљења класног идентитета у политици; производни односи, по њиховом сопственом објашњењу, једноставно су се интернационализовали, док је потрошња робе остала у националним или месним оквирима; пошто је гласање остало национално или месно, дошло је до преваге потрошачких интереса и у политичким питањима; ако је класа у XIX-вековној Британији са њеном националном индустријом и имала неки сми-сао, крајем XX века британска индустрија постала је део транснационалних кропорација и ЕУ, па сада национални пролетаријат против себе више нема националну буржоазију, и онда више нема политике као класне борбе.

Све ово, наглашава Пал, не значи да треба да сасвим заборавимо на класу. Али, треба да напустимо идеју да само ако будемо довољно дуго и напорно трагали стићи ћемо до праве и употребљиве класне концепције. Класа је очигледно данас само заједничко име за више показатеља – као што су услови становања, услови рада, доходак, начин исхране итд. Зар није онда боље тако је и трегирати, него у њу учитавати нешто што она не може да буде? Уосталом, ако ти показатељи када су исказани одвојено различито социолошки раде, зашто их онда не раздвојити, без обзира хоће ли то значити «смрт класе»? Нека класа остане у историјској социологији, а у социологији савременог друштва ако она више не ради, не треба је на силу оживљавати.

На Палово коренито оспоравање корисности појма класе у социологији одговорили су Џон Голторп и Гордон Маршал (John H. Goldhorpe, Gordon Marshall), радом *Обећавајућа будућност класне анализе* (1992). Они су, најпре, јетко приметили да класну анализу најчешће почињу да одбацују управо марксисти који су се за њу најватреније залагали, а који сада имају тешкоћа са коришћењем марксистичког концепта класе. Али, ваља скренути шапњу на то да постоје и други концепти класне анализе осим марксистичког. Ти концепти, какав је и њихов, далеко су од некорисних, будући да помажу у истраживању:

1. односа у производњи са становишта тржишта рада и различитих сектора националне економије;
2. процеса путем којег се појединци и њихове породице расподељују и прерасподељују у тим односима током времена;
3. последица које то има на њихове животне шансе, друштвени идентитет и систем вредности.

У том смислу, Голторп и Маршал указују да концепт класе не треба схватати као теоријску, већ више као истраживачку категорију. Заправо, нема, нити може бити, никакве велике класне теорије, већ само класног истраживачког програма. Класа првенствено има своју улогу у економији објашњавања једног дела друштвеног живота, као синдром материјалних показатеља друштвеног положаја. Можда је тај синдром данас мање значајан него што је био пре пдесет година, али он и даље постоји, и социолози не смеју да га пренебрегну. А са усавршавањем статистичких техника (каква је, рецимо, мултиваријантна анализа), и тај, нешто слабији синдром, може бити сасвим лепо преопзнат.

Овакав приступ, какав нуде Голторп и Маршал, епистемолошки је значајно ограниченији и у четири елемента различит од класичног марксистичког концепта:

1. нема теорије историје, по којој је класни конфликт локомотива развоја;
2. нема теорије експлоатације, по којој су класни односи искључиво и нужно антагонистички (zero-sum game);

3. нема теорије класно-засноване колективне акције, по којој класни положај аутоматски води у класну свест, интерес и акцију; одатле нема потребе ни за лажном свешћу;

4. нема редукционистичке теорије политичке акције, као непосредованог израза класних односа; различити друштвени идентитети предходе интересима, а не обратно;

Отуда, закључују Голторп и Маршал, социолози се не смеју олако одрећи тако важног оруђа својих истраживања каква је класна анализа.

Убрзо се поново јавља Пал, са својим *Одговором Голторпу и Маршалу* (1993). Он жели да покаже да класа више није не само теоријски, већ ни истраживачки знаћајна категорија. У једном о новијих истраживања морталитета, пише Пал, двома омиљеним категоријама социолога – класи и образовању, додата су још две: власништво над станом и приступ колима. Показало се да је приступ колима варијабла која има највећу позитивну корелацију са ниском смртношћу. Наиме, чак и код људи сасвим истог класног стања, поседници двоја кола имају мањи морталитет од оних са једним. Али, пита се сада Пал, какво може да буде објашњење ове корелације? Очигледно, неопходна је теорија да би се дало објашњење, јер без теорије, истраживачки програм базиран на категорији *поседовања кола* практично је неупотребљив. Наравно, пошто се демографске карактеристике које чине појам класе тако лако мењају или додају, као што се то у истраживањима често чини, може се убацивати и ова, и све онда објаснити преко класног положаја. Али, шта ако се сутра покаже да, рецимо, телесна тежина има везе са морталитетом, или чак са друштвеним положајем? Хоће ли, онда и телесна тежина постати део дефиниције класе? Очигледно, нека граница се мора повући, а једини начин да се одреде границе јесте редефинисање теорије.

Стога је, по Палу, једини начин спасавања класне анализе поправка њених теоријских мањкавости. Једино је необично да се тако угледни и искусни социолози какви су Голторп и Маршал сада одједном одричу свих својих ранијих покушаја теоријског заснивања концепта класе. Пал подсећа да Голторпов појам класе обухвата седам демографских категорија: величина дохотка, извори дохотка, друга новчана примања, друга неновчана примања, степен економске сигурности, шанса за економско напредовање и место у систему ауторитета и контроле. Данас Голторп инсистира да је класа само налепница за ових седам показатеља, да не мора постојати као заједница, па је уместо класе I, II, III итд, могао да употреби и речи попут црвендаћи, конопљарке, вране, кукавице итд. Али, може се поставити питање како је Голторп, преко ових седам показатеља, дошао баш до седам друштвених класа? Очигледно да је Голторп морао ипак учинити неке претходне претпоставке, пре него што је израдио модел, а оне су могле бити само *теоријског* карактера. Отуда, класа не може бити истраживачка категорија а да не буде уједно и теоријска. Тако и резервни положај на који су се Голторп и Маршал повукли тешко да може бити одбрањен.

У расправу се укључује и Џон Скот (John Scott) радом *Класна анализа: назад у будућност?* (1994). Пал је, мисли Скот, у праву када указује на извесне теоријске проблеме веберијанске класне анализе. Те тешкоће се очигледно не могу решити одрицањем класној анализи њеног теоријског карактера, и свођењем класне анализе на пуки истраживачки програм. Решење мора бити поправка теорије, а то се може извршити једино враћањем коренима – тј. Веберу.

Кључно за Веберов приступ је разликовање између *класног положаја* и *друштвене класе*. Класни положај је нарочити узрочни састојак животних шанси, тако да Вебер држи како је «врста изгледа на *тржишту* онај фактор који представља заједнички услов за судбину појединаца» (Вебер, 1976/2: 32). Али, у својим историјским и компаративним истраживањима, Вебер се окреће од класног положаја ка друштвеној класи. Ова друга категорија обухвата «свеукупност оних класних положаја међу којима је обично врло лако могућа и на типичан начин се обавља покретљивост² а) лично, б) у низу генерација» (Вебер, 1976/1: 241). Очигледно је да су за Вебера границе класа границе друштвене покретљивости, границе склапања бракова и границе неформалних друштвених међудејстава.

Отуда је основна грешка Голторпа и Маршала то да они класе дефинишу првенствено преко класног положаја, одакле следи како демографски приступ, тако и арбитрарност у утврђивању броја и изгледа класа. Решење је, међутим, у враћање Веберу и његовом концепту друштвене класе. По том концепту, број и изглед друштвених класа одређује се преко мапе покретљивости, бракова и друштвених веза. Голторп је својих седам класа направио тако што је интуитивно груписао 124 занимања у седам агрегација занимања које је назвао класама. Тај интуитивни корак могао се избећи тако да је посматрана покретљивост, и да су према њеним границама повучене и границе између класа. Наравно да тио не би био статистички лако изводив посао, будући да Голторпових 10.309 испитаника, када се поделе у 124 поља, дају исувише мале ћелије. Али, то не значи да треба одусти од тог напора и идеје да покретљивост буде конституенс друштвене класе.

Осим тога, треба постати свестан и консеквенце која произилази из овако схваћене Веберове теорије, а то је да је код друштвене класе *породица* а не појединац аналитичка јединица. Такође, сјајна ствар са Вебером је његова дистинкција класног и статусног положаја, која омогућава да се реши проблем рода, или етничких и расних група. Све у свему, закључује Скот, класна анализа има будућност, али само са јасним веберовским теоријским оквиром.

Коначно, вероватно врхунац противкласног залагања биће заједничка књига Пакулског и Вотерса *Смрт класа* (Pakulski and Waters, 1996). У њој се редом излажу разлози за напуштање класне анализе и употребе појма класе у

² Wechsel сам, према уобичајеним енглеским преводима, исправио у *покретљивост*. У српском преводу стајало је *размена*.

социологији. Пакулски и Вотерс сматрају да је најновија верзија одбране класне анализе једнака оном познатом вицу о Радио Јеревану. «Да ли је тачна вест да поклањају аутомобили на Црвеном тргу у Москви? Да, у основи је тачна, осим пар ситница. Догађај се, наиме, не дешава на Црвеном тргу у Москви, већ на Црвеном тргу у Пскову. И да, не ради се о аутомобилима, већ о бициклима. И, заправо, нико их, нажалост, не поклања. Него их неко краде». Једнако поступа и социолог који, на питање може ли класна анализа користити за разумевање савремених друштава, одговора: «Да, и те како! Једино још да разјаснимо колико класа постоји – две, три, четири, седам или дванаест? И чега су оне производ – имовинских односа, радних услова, односа ауторитета, или културних, друштвених, симболичких и биолошких разлика? И зашто људи најчешће и не знају да припадају некој класи, него то морају да чују од социолога? И зашто је све мање класних партија и синдиката, као и класних конфликти? Али, чим се социлози око тих питања сложе, одмах ће се моћи показати сви изванредни домети класне анализе» (Pakulski and Waters, 1996: 150).

По Вотерсу и Пакулском постоји још један самообмањујући одговор, типичан за социологе који бране класну анализу. Тај одговор подсећа на један скеч из „Летећег цирцуса Монтија Пајтона“. Муштерија долази у радњу за кућне љубимце, како би се пожалио да му је папагај, кога је јуче купио, угнуо. „Ах, не“, објашњава власник радње, „он није мртав, он само спава“. Муштерија покушава да укаже на оно што је очигледно: „Овај папагај је преминуо, отишао је да упозна свог творца, покојан је, угасио...“. „Не, не и не“, одговара власник радње, „ако погледате само мало боље видећете да се он једноставно одмара“. „Одмара?“, врисну муштерија, „Одмара! Проклетиња сатима лежи на леђима, опружених ногу и не мрда!“. Тако нам исто и социолог-теоретичар класа поручује: „Сигурно не гледате довољно добро, само ако бисте мало боље погледали видели бисте да, иако изгледа као да су класе мртве и да се ништа помоћу њих не да објаснити, оне се уствари само мало одмарају. И једино је питање времена када ће се пробудити и када ће наша анализа заблистати у пуном сјају“ (Pakulski and Waters, 1996: 151).

Али, преко класа се данас доиста мало тога може разумети. Не могу се разумети ни промене у структури рада и запослења, ни глобализација тржишних односа и брзи раст глобалних структура, ни промене облика идентификације и политичке акције, ни ширење демократизације и маркетинга, ни ратови, ни кофликти, ни тероризам, ни експанзија националних, религијских, регионалних, полних или сексуалних идентитета... „Интелектуално оружје класне теорије корисно је за данашње друштво и политичку свест једнако као и коњичка бригада у тенковској бици“, закључују Пакулски и Вотерс (1996: 151).

Својеврсни теоретски одговор Пакулском и Вотерсу налазимо у раду Џона Скота *Друштвене класе и стратификација* (2002). Скот мисли да критичари класне анализе имају право када одбацују настојања да се класе узимају као

једини и потпуни оквир друштвеног разматрања неке појаве. Ипак, они иду у другу крајност када одбијају да уопште употребљавају појам класе, задовољавајући се изналагањем слојевања друштва по извесним појединачним показатељима. Постоји нешто више од таквог слојевања што чини класу, а задатак социолога је управо да теоријски одреди шта је то «нешто више». Слабљење класног идентитета и појава нових самоодређења не значи и нестанак сваког класног односа. Класни односи даље постоје и утичу на животне изгледе људи, тако да и класна анализа има своје место у арсеналу социологових оружја.

Четири кључна питања су ту од суштинске важности. Прво се тиче економског одређења класног положаја. Нема сумње да положај на тржишту радне снаге одређује величину прихода појединаца, а тиме и њихове свеукупне животне изгледе. Такође нема сумње да постоје демографски гроздови домаћинства са истим или сличним економским положајем. Ти гроздови се могу назвати економским класама. Колико ће њих бити, зависиће од потребе социолошке анализе. За грубљу анализу довољно је и три класе, док у истанчанијој број класа расте и до 14.

Друго питање је веза економске класе и животних изгледа. Социолози који одбацују класну анализу у праву су само ако је утицај економске класе на животне изгледе мали. Међутим, и новија британска истраживања (Reid, 1998; Payne and Payne, 2000) показују да и даље постоји јака веза између економске класе и општег квалитета нечијег живота. Неквалификовани радници имају двоструко више тешкоћа са видом од виших службеника (*service-contract employees*), три пута више тешкоћа са слухом, и десет пута чешће немају природне зубе. Двоструко чешће оболевају од артритиса и срчаних болести, а њихова просечна висина је 3,2 cm нижа од стручњака и директора. У односу на стручњаке, седам пута чешће живе у премалим становима (у односу на број укућана), а пет пута чешће станују у домовима без централног грејања. Док свега 3% деце стручњака окончава школовање а да није стекло било какву квалификацију, такве деце код неквалификованих радника је чак три четвртине. Само 1% деце неквалификованих радника уписује факултет, док је таквих међу децом стручњака три четвртине. И њихов начин живота, без обзира на потрошачке могућности, такође се разликује. Полуквалификовани и неквалификовани радници готово 50% више времена проводе уз ТВ од стручњака и директора, који, опет, 50% чешће читају новине (*The Daily Telegraph* или *The Times*) од радника (углавном читају *The Sun*). Док 13% стручњака и менаџера купи 5 или више тврдо укоричених књига годишње, три четвртине НКВ радника никада не купује књиге.

Треће питање је како се од економских класа и животних изгледа уобличавају друштвене класе. То је оно што Гиденс назива процесом «структурирације» (Giddens, 1973: 107). Током њега се успостављају класне границе, и то пре свега на основу личне и поколењске покретљивости. Тај исти процес Голторп назива «демографским» уобличавањем друштвених класа ('*demogra-*

phic' formation of social classes): «Размере и обрасци покретљивости одредиће ширину до које ће појединци или породице, које током времена заузимају сличне положаје унутар друштвене поделе рада, препознати класе као заједнице» (Goldthorpe, 1987: 39). Обрасци друштвености, попут дружења или брака, према Голторпу су «у вези» ('concomitants'; Goldthorpe 1987: 64) са границама класне покретљивости. Ти обраци друштвености отворенији су у службеној класи, која расте и непрестано се попуњава из доњих класа, а нешто затворенији у радничкој класи, која се постепено сажима и из које се углавном одлази. Ако друштвену структуру представимо у облику дијаманта, онда би се могло рећи да је највећа покретљивост у средини структуре, а како се иде ка врху (ка високој елити) или ка дну (ка поткласи) тако друштвена покретљивост пада. Тако, и обрасци друштвености су најотворенији у средини структуре, а најзатворенији на крајевима.

Тако долазимо до четвртог питања – класне свести и класног виђења друштва. Живот у затворенијим класно-друштвеним оквирима даје јаче класно самопрепознавање и оштрију оцену класне, односно друштвене подељености. Незадовољство властитим животним положајем то виђење још више заоштрава. Обрнуто, већа друштвена покретљивост и веће могућности задовољења потрошачких потреба у савременим друштвима свакако да смањују јасноћу класног самопрепознавања и класног виђења друштвених подела. Међутим, смањење јасности класних подела не значи и њихов нестанак. Истраживања показују да 90% Британаца види друштво подељено на класе и може себе да сврста у неку од њих. Половина Британаца види себе као припадника радничке класе, четвртина као средње. Чак и у САД 90% испитаника је спремно да себе сврста у неку класу. Ако им се понуди отворени одговор, већина ће се изјаснити као припадници средње класе. Али, ако им се понуде алтернативе, половина ће се сврстати у радничку класу, а половина у средњу.

Ово последње, наравно, показује неизграђеност јасне класне свести. Ипак, људи појам класе и даље користе – премда, истина знатно мање него раније. Он им служи као извесни општи оријентир везан за занимање и друштвени положај. Тај оријентир, очигледно, може бити у различитој мери прецизан. Тако, када затражите додатна појашњења, испитаник ће најчешће бити спреман да тај оријентир још више сузи. Али, из тога што то оруђе може бити грубље или заоштреније, не може се извести закључак о његовој начелној неупотребљивости.

Такође, у игру су несумњиво ушли и нови оријентир за самоодређење друштвеног положаја. Неки од њих почивају и на потрошачким обрасцима, то јест «животном стилу». Али, то што различити животни стилови замагљују класно самоодређење код неких испитаника, није препрека за социолога да се и даље бави њиховом класном припадношћу. «Животни стил» (lifestyle), упозорава Скот, треба разликовати од «начина живота» (style of life). Само овај други термин одговара Веберовом Lebensstil-у, који описује свеукупност животних ситуација неког појединца. Начин живота је далеко више структу-

рално одређен него животни стил. Овај други је се првенствено везује за начин на који се користи нека роба, пребива на неким местима и испуњава сопствено време. Животни стил је ствар укуса, али начин живота није потпуно одређен личним преференцијама. Он и даље зависи од друштвеног положаја, а класа је његов важан – премда не и једини – показатељ. Друга састојница друштвеног положаја је статус, и он доиста јача на рачун класе. Али, то не значи да је класа сасвим потиснута и да смо добили статусно друштво. Састојница класности и даље постоји управо онолико колико је нечији начин живота ствар економске нужности, а не слободног избора. А ако тако гледамо на ствар, класа је још увек у превази у односу на статус.

Класе и занимања

Постоји и један други пут спасавања класне анализе од овог Скотовог. Он води било преко сужавања појма класе на занимање, било преко појма ренте, који се опет везује за одређена занимања (или друштвени положај). Тим другим путем кренули су двојица америчких социолога, Дејвид Груски и Џаспер Соренсен (David B. Grusky, Jesper B. Sorensen), као и Ое Соренсен (Aage Sorensen). У намери да «спасу класну анализу» (Grusky and Sorensen, 1998), прва двојица су појам класе усредредили првенствено на занимања као на «социјално конструисане и дефинисане класне категорије». Груски и Соренсен, наиме, сматрају да већина уобичајених класних модела почива на идеји класе као агрегације (збирања) занимања. По неомарксистичком објашњењу, које је и најутицајније, занимања су само израз техничке поделе рада, док класе изражавају стварне “производне друштвене односе”. Отуда, стварна класна структура постоји само на вишим нивоима агрегатности. Али, код агрегатног приступа (employment-aggregation approach) социолози се сусрећу са многим проблемима везаним за класну свест и класну акцију. Оно што је њима класа, за њене припаднике често практично не постоји. Идентитет припадника тих «вештачких» класа, које су пуки гроздови занимања, као да је везан за неке друге класе (занимања), за које социолог тврди да су «погрешне».

Насупрот овог насиља теорије над стварношћу, Груски и Соренсен хоће да покажу да класе треба свести на ниво занимања. Занимања, а поготово струке (како их види Парсонс; Parsons: 1954[1939]), нису само положај у структури експлоатације и неједнакости (што је номиналистичко становиште), већ и праве заједнице (gemainschaft). А то је сасвим близу онога што захтева методолошки реализам. Груски и Соренсен једноставно указују да различити степени образовања, прихода и престижа, који веома често одликују сродна занимања, тешко да допуштају њихово спајање у једну класу. Чак и када се нека од тих занимања повремено и удруже око неког циља, та занимања ретко трајније делују заједно, ретко деле заједничку културу, ретко имају исте

материјалне интересе, па и слична политичка мишљења. Отуда је свако збирање (агрегација) занимања превише насилно да би могло да успе.

Са друге стране, занимања јесу израз дубинске поделе рада и суштинске борбе која се у друштву води око правних надлежности (професионалних монопола), односно функционалне важности у подели рада. Да је таква структурација веома дубока, види се и по нашем осећају да је неки посао «само за болничаре», неки «само за медицинске сестре», а неки «само за лекаре». Услед правне и економске борбе професија око функционалног положаја у подели рада, долази и до трансформисања често само номинално заснованих групација каква су *неразвијена занимања* (или занимања само по имену), у реалне, политички активне и социјално развијеније групације какве су *организиована* или *јака занимања* (струке). Ако таква занимања по уобичајеним мерилима као што су поистовећење (идентификација), свесност о друштвеном положају, затвореност, колективна акција и животни стил, упоредимо са онима што се зове класа, видеће се да занимања много више задовољавају услове за класу него што су то збрана (агрегатна) занимања.

Као прво *идентификација*: да у многим развијеним друштвима постоји слаб класни идентитет није ништа ново. Рецимо, према једном истраживању (Emmison and Western, 1990), свега 7% Аустралијанаца гледају на своју класу као на важан идентитет«. Напротив, када је занимање у питању, треба само погледати налазе из истог истраживања и уверити се да је занимање један од главних »извора идентитета« за већину испитаника. У великом броју случајева људи се поистовећују са послом који обављају, и своје друштвено понашање прилагођавају очекивањима која призилазе из друштвених улога везаних за поједине професије. Штавише, снага професионалног идентитета није нимало умањена постмодернистичким увидима о повећању слободно изабраних самоодређења.

Друго, *свест о друштвеном положају*: Коксон и Џонс (Coxon and Jones, 1979a; 1979b) указују да испитаници веома различито виде број и садржај класа, као и облик и контуре класне структуре. Према извештајима Колмена и Рејнвотера (Coleman and Rainwater 1979), трећина Американаца види друштво подељено у три класе, док преостале две трећине виде класну структуру на сасвим различите и често противречне начине. У другом истраживању (1992), 35-45% испитаника види радничку класу као несразмерно велику, док других 55% види средњу класу као преовлађујућу. Насупрот ове конфузије, стоји прилично доследни и јасни доживљај друштва подељеног у занимања, од којих се нека често виде као супарничка, а нека као пријатељска у односу на сопствено.

Треће, *затвореност*: стварна затвореност рада, насупрот прећутних претпоставки које постоје у већини класних анализа, не постоји код класа, већ код појединачних занимања. Искључивост и затвореност према превеликом уласку у занимање јесте начин на који се уобичајено штити добра цена неког занимања на тржишту рада. То је такђе и начин да се спрече друга занимања

да уђу у тржишно такмичење са датом професијом. Насупрот таквој уобичајености, не постоје организације које бране приступ класама, нити постоје правне одлуке или институционалне препреке за улазак у неки грозд занимања назван класом. Неки су чак предлагали да се друштво посматра као целина састављена из две класе, од којих једну чини класа затворених занимања, а другу сва остала занимања. Али, такав покушај је погрешан, будући да игнорише многе »цепиће« затворености и искључивости који се могу наћи у занимањима која су на социјалној хијерахији далеко од лекара или адвоката, који су несумњиво предводници у струковном затварању. Наравно, то не значи да су сва занимања једнако затворена. Нека занимања једноставно нису успела у настојањима да остваре ексклузивност по угледу на лекаре (нпр. медицинске сестре), док се друга нису ни развила, нити довољно артикулисала да би уопште поставила те захтеве. Ипак, мада су многа занимања још увек неуобличена, сва развијенија занимања дошла су до затворености. Штавише, уз унутарпоколењску затвореност занимања иде и извесна међупоколењска затвореност. Наиме, укуси, оријентације и социјални капитал сваке специфичне врсте занимања преносе се међугенерациски, тако да родитељи на своју децу преносе специфични капитал занимања (у смислу ширих облика социјалног и културног капитала). Деца лекара постају лекари много чешће него што деца физичара постају физичари.

Четврто, *колективна акција*: класе као гроздови занимања показале су несклоност ка колективном понашању. Очајни, марксисти су најчешће предлагали следеће излазне тактике: 1. поново покушати да се дефинишу класе и линије раздвајања између њих; 2. направити однос између класне структуре и класне акције који почива само на вероватноћи и могућности, не на нужности; 3. нагласити посредујућу улогу политичких покрета и партија у активирању класних интереса; 4. одбацити покушај да се директно из класне анализе изведе било каква акциона конесквенца. Ипак, ни једна од ових тактика није донела плода. Али, ако би се социолози усмерили на колективну акцију занимања, видело би се колико се само примера може наћи за: 1. активне стратегије очувања затворености према другим занимањима; 2. оштре борбе између занимања око функција у подели рада 3. колективно делање ради обезбеђивања бенефиција у односу на државу, или у односу на послодавце.

Конечно, као пето, *начин живота*: за разлику од дифузне културе класа, у оквиру занимања није тешко открити постојање јасних и уобличених поткултура. Многа занимања захтевају од својих службеника дуго школовање, током којег се интериоризује одређени систем вредности, који укључује начин живота (одевање, понашање, становање), тј. одговарајуће статусне симболе. Нарочито се струке, као јака занимања, преливају из сфере рада у сферу живота – много више него што то виде постмодернистички (постфордистички) теоретичари. То није случај само код лекара или адвоката. То је случај и код занимања као што су трговачки путници, санитарни радници, војници,

полицајци, циркузанти, глумци, погребници итсл. Садржај ових поткултура је подоста сложен и не може се разумети само преко димензије престижа, већ првенствено из структуре професије.

Али, чак и динамичка анализа показује да су занимања далеко трајашнија, када је реч о постфордистичким растакањима, него што су то агрегатне класе. Истина, многа производна занимања трпе снажну разградњу услед механизације или компјутеризације, повећања типизованог рада, увођења веће школске проходности, односно могућности унакрсног кретања током образовања, као и због стварања вишевалентних и мултиактивних послова, али и због комбиновања стручних послова и послова руковођења или координисања. Међутим, такође, у много случајева процесом рада доминирају експерти који су успели да одбране правну надлежност свог занимања, одупревши се унакрсном образовању и осталим изазовима постфордизма. Јаке професије, поготово оне ван производње, успеле су да сачувају монопол на тржишту и избегле утапање у међупрофесијске конфедерације. Оне и даље, захваљујући монополу на поступак лиценцирања, контролишу попуно сопствене професије.

Стога, закључују Груски и Соренсен, чиста (дисагрегатна) занимања могу се слободно узети као пунозначне социополитичке заједнице или као структуралне локације које имају потенцијала да можда постану и социополитичке заједнице у будућности. Њихова особеност настала је као последица деловања друштвене (системске) *ренте*. А управо је дисагрегатни ниво – а не класа – тај на којем рента настаје и где се уобличавају директне користи од групне припадности.

С рентом смо дошли до кључне теме једног савременог социолога који сматра да се чак и већа теоријска амбициозност класне анализе може спасти уколико се она другачије постави. Реч је о Ое Соренсену (Aage Sorensen, 1941-2001), и неколико његових радова објављених између 1991. и 2000. године³. Соренсен разликује две врсте неједнакости. Једна проистиче из разлика у менталним и физичким *способностима* појединаца, док се друга заснива на *погодностима* које пружају одређени положаји у друштвеној структури. У овом другом случају структура директно утиче на неједнакост, па су друштвени сукоби усмерени на мењање друштвене структуре. Те структуралне погодности јесу место на коме појединци остварују ренту. Ренте су добици који настају тако што власници имовине (или радне снаге) контролишу понуду те имовине (или радне снаге) на тржишту, због чега понуда не расте сразмерно порасту потражње, чиме се омогућава краће или дуже остваривање повећаног добитка. Овај механизам Соренсен назива *експлоатацијом*. Из њега произилазе *експлоатационе класе*, тј. дефинисане структурне локације које омогућују право на имовину која производи ренту. Тако се Соренсон придружује неомарксистичкој варијанти класне теорије, с тим што је спаја са

³ Погледи Ое Соренсена овде су изложени према Цвејић, 2002.

теоријом ренте Дејвида Рикарда (David Ricardo, 1772-1823). Због тог споја, један други неомарксист, Е. О Рајт, Соренсоново схватање класа разврстава као «неорикардијанску класну анализу» (Wright, 2001).

Соренсен разликује ренте по основу места (извора) где рента настаје. У том погледу постоје три главна облика:

1. *Монополска рента* настаје ограничавањем производње. Ограничење производње се може постићи било увођењем дозвола или патената, било синдикалном акцијом којом се успоставља монопол на извесни радни процес, било неким другим начином преко којег се постиже да понуда производа или услуге није осетљива на тржишна кретања.

2. *Композитна рента* тиче се специфичности одређене имовине или радне снаге, и настаје када су два одвојена ресурса толико специфична један за другог да зарада од њихове заједничке употребе превазилази зараду од одвојене употребе ових ресурса. Пример овакве ренте је специфично знање које је радник са одређеном квалификацијом стекао на унутрашњем тржишту рада, чиме је постао “незаменљив” на том месту у тој фирми и тиме стекао могућност да преговара о већој заради.

3. *Рента на основу природне надарености или културних предности* има свој извор у урођеним талентима који су неопходни за неке тражене послове, или у културном капиталу преко ког се остварују боље друштвене позиције. Пример за прво је висина кошаркаша, а за друго угледна породица која свом детету омогућава да заузме виши положај од далеко способнијег детета из неке породице сиромашније у културном или друштвеном капиталу.

Сваки појединац или свака друштвена група у начелу могу остварити ренту на основу ресурса којима располажу или их контролишу. Чак и маргинална класа (*underclass*) остварује ренту преко социјалних примања, која потражује на основу грађанства (држављанства) у држави благостања. Али, само они групни положаји преко којих се остварују трајније ренте доводе до уобличавања јасних групних интереса, идентитета и предуслова за групну акцију.

Иако овде прво на памет падају занимања и одговарајуће становиште Грускија и Џеспера Соренсона, Ое Соренсон међутим ипак покушава да препозна класе, као главне носиоце идентитета и акције. Почетна подела подразумева да би, најпре, на основу имовине појединци били разврстани на нижи, средњи или виши положај у друштвеној хијерархији, а на основу способности потраживања ренте накнадно би се одредило да ли припадају језгру одређене класе или заузимају неки међупростор. Класни сукоб и промена структуре, онда, не би почивали на поседу богатства, већ на рентијерском потенцијалу. То значи да би могле постојати различите комбинаце сукоба или сарадње како класа, тако и међукласа.

Покушај Грускија и обојице Соренсона да спасу класну анализу тако се свео на приближавање класе веберијански схваћеној статусној групи. Као што је то Вебер указао:

«Сталешко раслојавање свуда иде упоредо са монополисањем идеелних и материјалних добара или изгледа, на начин који смо већ упознали као типичан. (...) Према томе, као *последица* сталешког раслојавања може се, сасвим уопштено, утврдити само један веома важан моменат: кочење слободног развоја тржишта» (Вебер, 1976/2: 29 и 41; подвукао Вебер).

Док за Вебера класа може постојати само у односу на тржиште, на делу је јачање статусне групе кад год имамо монополисање положаја и затварање тржишта. Отуда су решења која сугеришу Груски и Соренсони својеврсно спајање Веберове концепције статуса (ренте), и Марксове концепције класа (експлоатације). Колико је такво спајање теоријски и истраживачки плодно, остаје тек да се види.

Закључак

Некако у исто време као у англосаксонској социологији, и у српској социологији је вођена расправа о употребљивости класа као аналитичког оруђа. Неки писци су сматрали да је класа углавном демографска категорија, неподобна за предвиђање и разумевање друштвене акције (Молнар, 1996). Други су пак држали да се из класног положаја појединих друштвених група може «ишчитати» и њихов потенцијал за друштвену (политичку) акцију (Лазих, 1996).

Нажалост, ова расправа – бар што се самог класног питања тиче – није била ни тако дуга, нити садржајна као ова коју смо управо описали⁴. Ипак, она је довољно јасно указала на истоветност проблема који постоји у свакој савременој националној социологији. И за српско друштво се може поставити питање које класе у њему постоје, какви су класни идентитет и класно понашање њихових припадника, и шта социолог уз помоћ тих сазнања може објаснити или предвидети. У српској социологији нема сагласности око одговора на ова питања. Број класа варира од четири (Миладиновић и Вукадиновић, 2006) до седам (Лазих и Цвејић, 2004), а истраживања се углавном усредсређују на положај и деловање горње класе (елите) и радништва⁵. Сви концептуални проблеми социологије као науке тако су присутни и у нашој научној заједници, без назнаке да се око њихових решења може постићи сагласност.

⁴ У Србији се расправа, у даљем току, углавном водила око питања методолошког реализма и номинализма, као и око односа структуре и актера (Илић, 1997; Молнар 1998б; Вулећих 1998; Молнар, 1998а; Илић, 1999; Молнар, 2000)

⁵ Средња (посредна) класа мање је у жижи занимања наших социолога који се служе класном анализом. Изутетак је Лазих, 2005.

Али, можда сагласност у овом тренутку и није потребна. Динамичност савремених друштава, а нарочито брза промена социјалне структуре у земљама транзиције, захтева еластичан и отворени истраживачки приступ. Ако различити социолози буду користили различите концепције и методе, можда је већа вероватноћа да ће се направити озбиљнији продор у објашњењу и разумевању савремених друштава. Сагласност у социолошкој заједници да је такав продор у некој тачки збиља направљен, биће вероватно и први корак ка разрешавању неких од главних концептуалних и истраживачких недоумица које карактеришу савремену социологију, а које су описане у овој раду.

Наведени радови

- Антонић, Слободан (2002): *Заробљена земља: Србија за владе Слободана Милошевића*. Београд: Откровење.
- Вебер, Макс [Weber, Max] (1976[1922]): *Привреда и друштво [Wirtschaft und Gesellschaft]*, књ. 1-2, прев. Тихомир Кострешевих. Београд: Просвета.
- Вулећих, Владимир (1998): «Тегобе номинализма», *Социологија*, год. 40, бр. 2, стр. 303-311.
- Лазих, Младен (2005): *Промене и отпори: Србија у трансформацијским процесима*. Београд: Филип Вишњић.
- (1996): «Делатни потенцијал друштвених група», *Социологија*, год. 38, бр. 2, стр. 259-288.
- Лазих, Младен и Слободан Цвејић (2004): «Промене друштвене структуре у Србији: случај блокиране пост-социјалистичке трансформације», у: *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: Свакодневица Србије на почетку трећег миленијума*, стр. 39-70, ур. Анђелка Милић. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Илић, Владимир (1999): «Marxismusstreit: рекапитулација», *Социологија*, год. 41, бр. 4, стр. 499-530.
- (1997): «Прилог расправи о елању друштвених група», *Социологија*, год. 39, бр. 2, стр. 315-326.
- Миладиновић Слободан и Ђорђе Вукадиновић, (2006): *Истраживање јавног мњења Србије*. Публикум – НСПМ, август и новембар 2006, радни подаци.
- Молнар, Александар (2000): «Тоталитарна власт и `модернизација`. нови прилог полемици са Милићевском необољшевичком школом», *Социологија*, год. 42, бр. 1, стр. 107-134.
- (1998а): «Одговор Владимиру Вулећиху», *Социологија*, год. 40, бр. 3, стр. 427-434.
- (1998б): «Одговор Милићевској необољшевичкој школи», *Социологија*, год. 40, бр. 1, стр. 131-158.
- (1996): «О делању друштвених група», *Социологија*, год. 38, бр. 2, стр. 289-313.
- Цвејић, Слободан (2002): «Домети класне анализе на крају XX века», *Споменица Михаила Поповића*. Београд: Филозофски факултет.
- Clark, Terry Nicholls and Seymour Martin Lipset (1991): «Are Social Classes Dying?», *International Sociology* 6: 397-410.
- Coleman, R. P., and Rainwater, L., with McClelland, K.A. (1979). *Social Standing in America*. London: Routledge and Kegan Paul.

- Emmison, Michael and Mark Western, (1990). "Social Class and Social Identity: A Comment on Marshall et al.", *Sociology* 24, 241-53.
- Giddens, Anthony (1973): *The Class Structure of the Advanced Societies*. London: Hutchinson.
- Goldthorpe, John. H. (1987): *Social Mobility and Class Structure*, Oxford: Clarendon Press.
- Grusky, David B. and Jesper B. Sorensen (1998): «Can Class Analysis Be Salvaged?», *American Journal of Sociology* (The University of Chicago Press), Volume 103, Number 5, March 1998, pp. 1187-1234.
- Hirst, Paul (1977): «Economic Classes and Politics», in A. Hunt (ed.), *Class and Structure*. London: Lawrence and Wishart.
- Holton, Robert (1989): "Has class analysis a future? Max Weber and the challenge of liberalism to Gemeinschaftlich accounts of class"; in R. J. Holton and B. S. Turner (eds.), *Max Weber on Economy and Sociology*, ch. 6. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hout, Mike, Clem Brooks and Jeff Manza (1993): "The Persistence of Classes in Post-industrial Societies", *International Sociology* 8: 259-277.
- Jones, Charles L. and A. P. M. Coxon, (1979a): *Measurement and Meanings: Techniques and Methods for Studying Occupational Cognition*. London: Macmillan.
- (1979b): *Class and Hierarchy: The Social Meanings of Occupations*, London: Macmillan.
- Lee, David J. and Bryan S. Turner (eds.) (1994): *Conflict about Class: Debating Inequality in late Industrialism*. London and New York: Longman.
- Lipset, Seymour Martin (1960): *Political Man*, New York: Doubleday & Company.
- Marshall, Gordon and John H. Goldthorpe (1992): «The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critics». *Sociology*, 26: 381-400.
- Nisbet, Robert (1959): *The Decline and Fall of Social Class*. *Pacific Sociological Review* 2/1.
- Packard, Vance (1959): *The Status Seekers*. Harmondsworth, Penguin, 1961.
- Pahl, Ray (1993): "Does Class Analysis without Class Theory have a Promising Future: a reply to Goldthorpe and Marshall," *Sociology* 27:2, May 1993, 253-258.
- (1989): "Is the emperor naked? Some questions on the adequacy of sociological theory", *International Journal of Urban and Regional Research*, 13:4: 709-20.
- Pakulski, Jan (1993): «The dying of class or of Marxist class theory», *International Sociology*, 8:3:279-92.
- Pakulski, Jan and Malcolm Waters (1996): *The Death of Class*, «SAGE Publications», London
- Parsons, Talcott: ([1939] 1954). "The Professions and Social Structure." In *Essays in Sociological Theory*. New York: Free Press.
- Payne, J., and Geoff Payne (2000): 'Health', In *Social Divisions*. Edited by Geoff Payne. London: Macmillan.
- Reid, Ivan (1998): *Class in Britain*. London: Polity
- Reisman, David, Nathan Glazer and Reuel Denney (1953): *The Lonely Crowd*. New York: Doubleday Anchor Books.
- Scott, John (2002): «Social Class and Stratification», Paper for 'Sociology at the Crossroads: Recent Advances and Future Challenges' Special issue of *Acta Sociologica*, Volume 45, Number 1; <http://privatewww.essex.ac.uk/~scottj/socscot1.htm>.

(1994): “Class analysis: Back to the future?”, *Sociology*, 28:3.

Waters, Malcolm (1994): “Succession in the stratification system: A contribution to the ‘death of class’ debate”, *International Sociology*, 9:3.

Wright, Erik Olin (2001): «Alternative Foundations of Class Analysis»,
<http://www.ssc.wisc.edu/~wright/Soc929.pdf>.

Slobodan Antonić
Faculty of Philosophy
Belgrade

S u m m a r y

DEBATE ON CLASS ISSUE IN CONTEMPORARY SOCIOLOGY

The contemporary debate on class issue within the sociology in English speaking countries focuses on two questions. The first question is whether the crisis of the Marxist class analysis, which arose as a consequence of weakening of class identity and class behavior, is at the same time a sign of crisis of sociological class conception. There are American, British and Australian sociologists whose answer to this question is affirmative. However, others have been claiming that the Marxist class analysis could be replaced by the Weberian concept of stratification. The second question in this debate is on the exploratory importance of class for sociological analysis. Some sociologists have been claiming that its explanatory capacity is exhausted. However, there are others who argue that classes remain one of the most important tools a modern sociologist has. Finally, this paper points to the third way of saving the class analysis. It is about focusing on collective identity and collective action of the members of „developed“ professions, as a kind of „small“ classes or „proto-classes“.

Key words: class analysis, social stratification, social system, sociological paradigm, professions.